

SZEMLE

HAJAGOS JÓZSEF

DESSEWFFY ARISZTID, A VITÉZ HUSZÁRTÁBORNOK

*(Line Design Kiadó, Aradi Vértanúk Sorozat, Budapest, 2022. 284 o.
ISBN 978-963-480-027-9)*

A Line Design kiadó által 2016-ban újjára indított, az aradi vértanúk életét feldolgozó sorozatnak immár a 7. kötete is megjelent. Ezt a munkát Hajagos József, a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium tanára, a korszak egyik elismert szakértője jegyzi, aki már több évtizede foglalkozik Dessewffy Arisztid pályafutásának kutatásával. Mostani kötetében pedig az eddigi eredményeket összegezve rajzol minden eddiginél pontosabb képet a „vesztes ütközetek bajnokáról”.

A mű két részből áll: az első tartalmazza a későbbi aradi vértanú tábornok életrajzát, míg a második egy okmánytár, amely 124 fontosabb dokumentum bemutatásával hozza közelebb az olvasóhoz a kötet főszereplőjét. Ahogy a bevezetőben maga a szerző is megjegyzi, az aradi vértanúkról az utókorban különböző „élességű és minőségű képek” maradtak meg. Dessewffy Arisztid talán az ismertebbek közé tartozik, és a róla rögzült kép egy bátor, vállalkozó kedvű huszártisztet mutat. Hajagos József szerint ez az elképzelés alapvetően helyes, és ezt már a korabeli anekdoták is bizonyították, valamint a korábbi kutatások, amelyeket itt számba is vesz. Ugyanakkor a tábornok parancsnoki képességeiről kevesebb szó esett eddig; ezt a hiányt próbálja pótolni a mostani kötet.

Cserneki és tarkeői Dessewffy Arisztid az egyik legrégebbi, számos ággal büszkélkedő ősi nemesi família tagjaként született az Abauj vármegyei Csákány községben, 1802. július 2-án. Apja, Dessewffy Gáspár evangélikus vallású, tehetős középbirtokos volt, míg édesanyja, Kubinyi Julianna szintén köznemesi családból származott. A frigyből hét gyermek (hat fiú és egy lány) született, közülük öten meg is érték a felnőttkort. A napóleoni háborúk által teremtett gazdasági konjunktúrának hála, a család viszonylag jó anyagi körülmények között élt, így a gyermekek elemi oktatása magánúton, családi környezetben folyt. Arisztid körülbelül tízévesen kezdte meg középiskolai tanulmányait az eperjesi evangélikus kollégiumban, majd a kassai római katolikus gimnáziumban fejezte be azokat. Noha jó – illetve társai, valamint tanárai által is kedvelt – tanulónak számított, a polgári pályák kevésbé vonzották. Miután 1815-ben elhunyt édesanyja, a napóleoni háborúk lezárulásával pedig a család anyagi helyzete is megrendült, hősünk önálló kenyérkereset után nézett. Mivel hajlamai és a családi hagyományok (dédapja huszárezredes volt) is a katonáskodás felé irányították, így egyszerű volt a döntés.

Dessewffy Arisztid 1818-ban lépett be a cs. kir. hadseregbe mint saját költségen szolgáló ezredkadét. Először a cs. kir. 5. (Bervaldo-) tüzérezrednél, majd a cs. kir. Aknászknárnál szolgált, de 1820-ban már a cs. kir. 5. (György brit uralkodó nevét viselő) huszárezredhez került, amely a Nyugat-Dunántúlról nyerte kiegészítését, és ezekben az időkben Észak-Itáliában állomásozott. Hősünk az ezred tagjaként 1821-ben részt vett Piemont megszállásában, majd 1825 és 1831 között – egy rövid magyarországi, illetve bécsi kitérőt leszámítva – végig Lombardiában, Milánó környékén teljesített szolgálatot az alakulat kötelékében. Arisztid a békeviszonyoknak megfelelően lassan haladt előre a ranglétrán: 1822-ben alhadnagy, 1829-ben főhadnagy, 1835-ben alszázados, 1837-ben pedig főszázados lett. Noha az ezred tisztikara fokozatosan elnémetesedett, a testületi szellem jó volt, és hősünknek a kor jó néhány fontos szereplőjével sikerült együtt szolgálania – például Kiss Ernővel, Vécsey Károly gróffal, Nagysándor Józseffel, valamint Mészáros Lázárral. Bár jó tiszt volt, és már felsejlett egy törzstiszti előléptetés lehetősége is, Dessewffy 1839-ben mégis nyugdíjaztatta magát, mivel kaució hiányában a családalapításra nem volt reális esélye.

Kilépése után Gusztáv bátyjánál, Eperjesen állapodott meg, és önálló gazdálkodásba fogott. 1842-ben megházasodott: egyik unokahúgát, Újházy Antóniát vette feleségül. Noha a frigy boldognak tűnt, családi életüket hamarosan tragédiák árnyékolták be: gyermekeik sorra meghaltak, míg végül 1847-ben Antónia is elhunyt tüdőbajban. Valószínűleg Arisztid minden erejét lekötötte a családalapítás, illetve az önálló egzisztencia megteremtése, így politizálásra aligha jutott ideje, de felesége révén biztosan kapcsolatba került a Sáros vármegyei reformellenzék kimagasló alakjával, a későbbi kormánybiztos Újházy Lászlóval.

1848, a „Népek tavasza” aztán Dessewffy életének is más irányt szabott. A Batthyány-kormány hatalomra kerülésével megkezdődött a belső rendet fenntartani hivatott nemzetőrség felállításának, amelynek élére a kormányzat volt cs. kir. tiszteket szándékozott állítani. Noha ő előbb a hadseregbe való visszatérésre gondolt, május 4-én levélben ajánlotta fel szolgálatait az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Bár neve több poszt betöltésénél is szóba került, végül csak 1848. szeptember 22-én nevezték ki nemzetőr őrnaggyá a Sáros vármegyei Kisszeben központú nemzetőr zászlóalj élére. Dessewffy, a lehetőségekhez képest, igyekezett felszerelni és kiképezni egységét, hamarosan pedig a körzet élére kinevezett Pulszky Sándor ezredes leghasznosabb munkatársa lett. E minőségében vezetett egy különítményt a magyar főserg megerősítésére 1848. október végén Pestre, majd irányította a határ megerősítését a Galíciából betörni készülő cs. kir. hadtesttel szemben. Franz Schlik altábornagy seregét azonban nem sikerült feltartóztatnia, és 1848. december 11-én a budaméri vesztés ütközetben Dessewffy őrnagy már a magyar sereg törzsének egyik vezetőjeként igyekezett menteni a menthetőt.

A vereség után a felső-magyarországi hadtest élére Dessewffy korábbi ezredtársa, Mészáros Lázár hadügyminiszter került, akinek hősünk előbb a lovasság, a tüzérség,

illetve a szekereszkar újjászervezésénél segített. Ezt követően az elővéddandár élére került, december 26-ától már honvéd alezredesi rendfokozatban. A jelentős erőkkel és nagy reményekkel Kassa visszavételére indított kombinált támadás azonban 1849. január 4-én csúfos kudarccal ért véget: hiába tűnt ki a támadásnál, majd a visszavonulás fedezésénél is Dessewffy dandára, a katasztrófát nem sikerült megakadályoznia.

Az újabb kudarc után parancsnokváltás következett be, és a Felső-Tisza vidékére húzódott hadtest élére január 9-én Klapka György ezredes került. Dessewffy immár az ő parancsnoksága alatt szervezte újjá csapatait, majd január 23-án Bodrogkeresztúrnál, január 31-én pedig Tokajnál vett részt a Schlik-hadtest támadásának visszaverésében. A sikereknek köszönhetően február 14-én ezredessé léptették elő. A beérkező nagyobb erősítések, illetve a Görgei Artúr vezette hadtest megjelenése már lehetővé tette egy el-lentámadás megindítását, azonban az új főparancsnok, Henryk Dembiński altábornagy kétbalkezes hadvezetése miatt a döntő siker elmaradt. Dessewffy hiába tűnt ki február 8-án Hernádnémetinél, február 18-án pedig Kompoltnál, a február 26–27-ei döntő kápolnai csata második napján (már hadosztályparancsnokként) nem tudta feltartóztatni a Dembiński által többször is elszalasztott Schlik-hadtest túlerejű támadását Verpelétnél, ami a csata elvesztését eredményezte. Az ezt követő kaotikus visszavonulás, valamint a lengyel hadvezér minden kudarc miatt beosztottait hibáztató hozzáállása a felet-teseivel eddig a hangot mindig megtaláló ezredesben is ellenállást váltott ki, így maga Dessewffy is részese lett Dembiński tiszafüredi leváltásának.

1849 márciusában a Vetter Antal altábornagy, majd áprilistól Görgei Artúr vezérőrnagy vezette magyar főszeregben Dessewffy előbb a kombinált lovashadosztály egyik dandárának, majd a Klapka György tábornok vezette I. hadtest lovashadosztályának lett a parancsnoka. E minőségében vett részt az április 4-ei tápióbicskei és az április 19-ei nagysallói ütközetekben, majd az április 26-ai komáromi csatában, amelyek mindegyikében kitüntette magát, így április 18-án meg is kapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. A hadjárat második felétől már az ideiglenes hadosztályparancsnokságot is betöltő hősnünk a budai vár ostrománál az I. hadtest lovashadosztályát vezette, és a közben hadügyminiszterré is kinevezett Görgei tábornok a legteljesebb mértékben meg volt vele elégedve. Így aligha csodálható, hogy 1849. június 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő, és megbízták a Felvidék keleti felét biztosító IX. hadtest parancsnokságával.

Dessewffy, illetve az északi hadsereg élére kinevezett Józef Wysocki vezérőrnagy június elején érkezett meg a Sáros vármegyében állomásozó, közel 12 000 fős haderőhöz. Régi ismerősük, a posztjáról önként lemondott Dembiński altábornagy azonban előbb a parancsnokság átadását szabotálta, majd a közel tízszeres túlerővel június közepén betörő cári hadsereg elől hátrálni kényszerülő tábornoki párost igyekezett befejeztíteni a politikai vezetés előtt. Pedig a közben magát Szinyei Merse Emmával eljegyző, csapatait visszavonulás közben is folyamatosan szervező Dessewffy, ahol csak lehetett, igyekezett lelassítani az orosz haderőt, a június 23-ai lemesi ütközetben maga is részt vett. Az „áradatot” azonban nem lehetett feltartóztatni, így a IX. hadtest június 30-án

már Kápolnára húzódott vissza. A visszavonulás miatt a június 29-ei haditanács a komáromi összpontosítás helyett a szegedi koncentráció mellett döntött.

Az ezt követő közel másfél hónapban Dessewffyt előbb a pest-szolnoki vasút mentén létrehozott tiszai hadsereg, majd a Szegednél létrejövő déli hadsereg kombinált lovas-hadosztályának az élén találjuk. A július 5-én Pesten megnősülő tábornok igyekezett megtenni minden tőle telhetőt: a július 20-ai turai lovassági ütközetben, az augusztus 5-ei szőregi csatában, a 6-ai óbesenyői, illetve a 8-ai csatádi utóvédütközetekben, valamint a 9-ei temesvári sorsdöntő csatában az általa vezetett huszárság és lovastüzérség volt a magyar sereg legsikeresebb magasabbegysége. Ám előbb Perczel Mór tábornok, majd július 30-ától az újra főparancsnokká kinevezett Dembiński, végül pedig József Bem altábornagy nem tudtak profitálni hősünk és lovassága képességeiből. Így Dessewffy (aki július 25-e után megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát is) előbb-utóbb a túlerőben lévő cári, illetve cs. kir. összefegyvernemi, valamint nehézlovas-kötelékekkel került szembe, amelyekkel végül nem bírt el. A temesvári vereség, majd az augusztus 13-ai világosi (szőlősi) fegyverletétel után már ő sem látta értelmét a további ellenállásnak, és e tárgyban a végsőkig való harcot szorgalmazó Bem tábornokkal is összezdört. Noha valószínűleg előbb ő is el akarta hagyni az országot, korábbi ezredtársa, Franz Lichtenstein herceg, cs. kir. altábornagy felszólítására az utolsó hetekben a IX. hadtestet ténylegesen irányító Lázár Vilmos ezredessel és csapataival együtt augusztus 19-én Szákulnál megadta magát az osztrák csapatoknak.

Dessewffyt Lugoson és Temesváron át szállították Aradra, ahová augusztus 25-én érkezett meg. Tizenegy társával együtt közösen fogták perbe, kihallgatásuk 27-én kezdődött. Hősünk vallomásában a tényekre szorítkozott, magát nem mentegette. Szeptember 15-ei második kihallgatása után utólagosan benyújtott beadványában ugyan kiemelte, hogy 1848 tavaszán előbb a cs. kir. hadseregbe jelentkezett, és tudta nélkül nevezték ki a nemzetőrséghez, de ekkor is leszögezte: „...a magyar alkotmányra letett esküm a magyar minisztérium iránti engedelmességre kötelezett”. Karl Ernst törzshadbíró szeptember 26-án őt is halálra ítélte, de az osztrák csapatok előtti fegyverletétel miatt kötél helyett agyonlövésre javasolta „enyhíteni” a büntetést. Ezt Julius von Haynau tábornagy, cs. kir. főparancsnok jóvá is hagyta. A kivégzésre végül október 6-án hajnalban került sor, amikor Dessewffyt Lázár Vilmos, Kiss Ernő és Schweidel József „társaságában” az erőd sáncárcáiban agyonlőtték. A visszaemlékezők szerint Dessewffy mindvégig megőrizte nyugalma: végrendelkezett, feleségétől, rokonaitól, barátaitól pedig levélben búcsúzott. Holttestét 1850-ben rokonai megszerezték, és végül a margonyai családi birtokon temették el. A tanulmányt záró részben a szerző e sír-émlék hányatott sorsát, illetve a vértanú emlékére az eperjesi kollégium jogi akadémiáján róla elnevezett tanszék 1949-ig tartó működését tekinti át.

A kötet második részét kitevő okmánytár 1848. május 4. és 1849. október 5. között keletkezett 124 olyan iratot közöl, amelyek plasztikusan mutatják be Dessewffyt Arisztid életének utolsó másfél évét, és egyben szabadságharcos tevékenységét is. Az iratok kro-

nologikus sorrendben, szöveghű változatban, a mai helyesírási és központoszási szabályokhoz közelítve kerültek közlésre. Az első írat Dessewffy nemzetőri szolgálatra való jelentkezésével kapcsolatos, míg az utolsó egyik aradi búcsúlevelének és egyben végrendeletének töredéke. De akadnak itt egyéb érdekes dokumentumok is: például Eperjesen, 1848. október 24-én kelt köszönőlevele kinevezéséért az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak; Tarcalon, 1849. január 23-án kelt jelentése a bodrogkeresztúri összecsapásról; Maklárón, 1849. február 20-án kelt jelentése a kompolti rajtaütésről; Budaörsön, 1849. május 10-én Klapka Györgynek írott levele Buda ostromáról; Forrón, 1849. június 25-én kelt jelentése Görgei Artúrnak a somosi ütközetről; vagy Karánsebesen, 1849. augusztus 15-én József Bemnek írott levele, amelyben leváltása ellen tiltakozik.

A fenti iratgyűjtemény nemcsak a kötet főhősének életébe nyújt betekintést, hanem a szabadságharc mindennapjait és kevésbé ismert eseményeit is közelebb hozza a mai kor olvasójához.

A számos képpel és táblázattal ellátott, igényes kiállítású kötetet bibliográfiaként is használható rövidítésjegyzék, illetve személy- és helynévmutató zárja.

A kiadványban, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, kisebb elírások, valamint tévesztések is. Schlik seregének nem a cs. kir. 3. (Károly főherceg-), hanem a 24. (Parma-) sorgyalogezred 1. zászlóalja volt alárendelve (40. o.). A felső-magyarországi hadtesthez erősítésül a 14. (Lehel-) huszárezredtől nem 4, hanem csak 2 század (a 4. és 5. század) érkezett 1848 decemberében (47. o.). A „Borus 1875.” jelzet helyesen „Borus 1975.” (68. o. 203. lábjegyzet). A poroszlói összecsapás nem 1849. február 7-én, hanem még 6-án történt (79. o. 245. lábjegyzet); a Kompolton rajtaütés áldozatául eső cs. kir. 5. (Auersperg-) vértesezred osztály pedig nem az alezredesi vagy az őrnagyi, hanem az ezredesi volt (80. o., ill. 219. o. 194. lábjegyzet). Az 1849. február 28-ai mezőkövesdi lovassági ütközetet nem a Kmety-, hanem az Aulich-hadosztály lovassága döntötte el (88. o.). A Karsa Ferenc visszaemlékezésében említett hadrendi változásokra csak 1849. március közepén került sor; Szolnokot pedig nem március 8-án, hanem 9-én ürítették ki a magyar csapatok (90. o.). 1849. március közepén a cs. kir. főszereg valójában Cegléd–Kecskemét körzetében volt, a „HL TGY” helyes feloldása pedig „Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény” (92. o., ill. uo. 284. lábjegyzet). Az 1849. április 9-ei hadrend szerint az I. hadtest létszáma nem 8005, hanem 9687 fő volt (98. o.). A Duklai-szoroson nem a II. és a III., hanem a II. és a IV. orosz hadtest tört be (120. o.). Az I. hadtestben a 34. (Porosz herceg-) sorgyalogezred 1. és nem a 2. zászlóalja szolgált (216. o.). A nyárasdi ütközet 1849. június 20-án és nem 23-án volt (217. o. 183. lábjegyzet). Végül: Kmety György őrnagyként a 23. és nem a 15. honvédszászlóalj parancsnoka volt (254. o. 293. lábjegyzet).

A fentieket leszámítva a recenzens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki meg akar ismerkedni az aradi vértanúk tábornoki koszorújának egyik legjobb huszárgenerálisával.

Kemény Krisztián